

Byzantina Symmeikta

Vol 31 (2021)

BYZANTINA SYMMEIKTA 31

Βιβλιοκρισία: Γ. Σ. Παπαδόπουλος (Επιμ.), Αγγλοελληνικό Γλωσσάρι Βασικών Όρων της Βυζαντινής Μουσικολογίας, Fagotto books, Αθήνα 2020 [βασισμένο στο Γ. Σ. Παπαδόπουλος (Μετάφρ.), Μ. Αλεξάνδρου (Επιστ. Επιμ.), Christian Troelsgård, Βυζαντινά μουσικά σημάδια: μια νέα εισαγωγή στη μεσοβυζαντινή σημειογραφία, Fagotto books, Αθήνα 2020]

Μαρία Σ. ΚΑΠΚΙΔΗ

doi: [10.12681/byzsym.28677](https://doi.org/10.12681/byzsym.28677)

Copyright © 2021, Μαρία Σταύρος Καπκίδη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΠΚΙΔΗ Μ. Σ. (2021). Βιβλιοκρισία: Γ. Σ. Παπαδόπουλος (Επιμ.), Αγγλοελληνικό Γλωσσάρι Βασικών Όρων της Βυζαντινής Μουσικολογίας, Fagotto books, Αθήνα 2020 [βασισμένο στο Γ. Σ. Παπαδόπουλος (Μετάφρ.), Μ. Αλεξάνδρου (Επιστ. Επιμ.), Christian Troelsgård, Βυζαντινά μουσικά σημάδια: μια νέα εισαγωγή στη μεσοβυζαντινή σημειογραφία, Fagotto books, Αθήνα 2020]. *Byzantina Symmeikta*, 31, 534–539.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.28677>

Γ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ (Επιμ.), *Αγγλοελληνικό Γλωσσάρι Βασικών Όρων της Βυζαντινής Μουσικολογίας*, Fagotto books, Αθήνα 2020. ISBN: 978-960-6685-85-9 [βασισμένο στο Γ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ (Μετάφρ.), Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Επιστ. Επιμ.), CHRISTIAN TROELSGÅRD, *Βυζαντινά μουσικά σημάδια: μια νέα εισαγωγή στη μεσοβυζαντινή σημειογραφία*, Fagotto books, Αθήνα 2020. ISBN: 978-960-6685-86-6].

Το βιβλίο που παρουσιάζεται μπορεί να θεωρηθεί και ως πρώτο στο είδος του, καθώς είναι αφιερωμένο σε μια γλωσσολογικού τύπου προσέγγιση των βασικών όρων της βυζαντινής μουσικής, στην αγγλική και στην ελληνική γλώσσα. Οι λόγοι είναι εύλογοι: Αν και διανύουμε ήδη τις πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα, απουσιάζει μια έως σήμερα συγκροτημένη έκδοση ενός διεθνούς κοινού κώδικα ορολογίας μεταξύ των δύο γλωσσών για το επιστημονικό πεδίο της Βυζαντινής Μουσικολογίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να προκαλείται συχνά σύγχυση σχετικά με την ορθή μετάφραση ή άλλοτε απλώς τη μεταφορά από τη μία γλώσσα στην άλλη. Παρά το γεγονός ότι η ερμηνεία της βυζαντινής μουσικής είναι διαγλωσσική, εντούτοις έχει λησμονηθεί μία έστω ευσύνοπτη έκδοση ακόμη και των βασικότερων όρων της.

Μόλις τον Σεπτέμβριο του 2020 ο γλωσσολόγος Γεράσιμος-Σοφοκλής Παπαδόπουλος, απόφοιτος του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και νυν υποψήφιος διδάκτορας του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του ίδιου Πανεπιστημίου, παρέδωσε στην επιστημονική κοινότητα δύο πονήματά του· κατά πρώτον το Γ. Σ. Παπαδόπουλος (Μετάφρ.), Μ. Αλεξάνδρου (Επιστ. Επιμ.), Christian Troelsgård, *Βυζαντινά μουσικά σημάδια: μια νέα εισαγωγή στη μεσοβυζαντινή σημειογραφία* και έπειτα, κατά την ίδια χρονική περίοδο εξεδοθέν, το βιβλίο υπό παρουσίαση.

Για την κατανόηση των όρων του γλωσσαρίου θεωρείται απαραίτητο να προηγηθεί βραχεία επισκόπηση του πρώτου συγγράμματος στο οποίο και

βασίζεται, εστιάζοντας κυρίως στη χρήση της γλώσσας. Ήταν το 2011 όταν ο Christian Troelsgård εξέδωσε το βιβλίο του *Byzantine Neumes: A New Introduction to the Middle Byzantine Musical Notation*. Το επόμενο έτος, η Diane Toulatos-Miles στην κριτική της περιγράφει με συντομία το ιστορικό της συγγραφής του βιβλίου και αναλύει τη μεθοδολογία που ακολουθεί ο συγγραφέας¹. Το βιβλίο του Troelsgård βασίζεται στη μεσοβυζαντινή παρασημαντική. Πρόκειται για διαστηματική μουσική σημειογραφία που χρησιμοποιήθηκε για περίπου επτά αιώνες (12ος–19ος) και μέσα από την ανάλυση αυτής της σημειογραφίας, ο συγγραφέας στέκεται σε ζητήματα μουσικής, ρυθμού, εκφοράς και ερμηνείας.

Τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια εισάγουν τον αναγνώστη σε ζητήματα που αφορούν μεταξύ άλλων (που αναφέρθηκαν και παραπάνω) και στη γλώσσα των βυζαντινών ύμνων και τροπαρίων. Ακολουθεί το κυρίως μέρος του εγχειριδίου το οποίο ασχολείται με τη συστηματική διδασκαλία της Μεσοβυζαντινής μουσικής γραφής. Πρόκειται για βιβλίο σταθμό όχι μόνο για τη Σχολή της Κοπεγχάγης, στο οποίο μέσα από τον ακριβή μουσικολογικό λόγο του συγγραφέα και την εκτενή βιβλιογραφία που συνοδεύει ακόμα και τις υποσημειώσεις δομείται μια νέα επιστημονική γέφυρα μεταξύ των ερευνών στο πεδίο της βυζαντινής μουσικής σε Ελλάδα και εξωτερικό.

Την ελληνική έκδοση, σε μετάφραση του Γ. Σ. Παπαδόπουλου, προλογίζουν ο Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Καθηγητής Βυζαντινής Μουσικολογίας και Ψαλτικής Τέχνης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών, Αχιλλέας Χαλδαιάκης και η Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Μουσικολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μαρία Αλεξάνδρου. Η συμβολή της τελευταίας, ως στενής συνεργάτιδος του Troelsgård στο συγκεκριμένο βιβλίο, συνετέλεσε τα μέγιστα ώστε η ουσία των νοημάτων του αγγλόφωνου λόγου να μεταφερθεί όσο το δυνατόν ακριβέστερα στην ελληνική γλώσσα. Η μετάφραση πρέπει να επαινεθεί, καθώς έχει γίνει με γνώση και ευαισθησία και το αποτέλεσμα της συνεργασίας των δύο (Αλεξάνδρου και Παπαδόπουλου) προσέφερε τελικά ακριβόλογο, άρτια και ρέουσα μετάφραση της χρησιμοποιούμενης ειδικής

---

1. C. TROELSGÅRD, *Byzantine Neumes: A New Introduction to the Middle Byzantine Musical Notation*, Monumentae Musicae Byzantinae, Subsidia, vol. 9. Βιβλιοκρισία: Diane TOULATOS-MILES Source: Notes, Vol. 69, No. 1 (September 2012), pp. 101-103. Published by: Music Library Association. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23271775>. τελευταία πρόσβαση: 18-07-2021 07:53 UTC

ορολογίας όπως προσυπογράφεται απερίφραστα και από τον κ. Χαλδαιάκη. Θα συμβάλει δε αναμφισβήτητα στην αναγνωσιμότητα και τη διευκόλυνση παλαιών και νέων μελετητών.

Ο μεταφραστής του βιβλίου του Troelsgård, Γεράσιμος-Σοφοκλής Παπαδόπουλος προέβη λοιπόν στη συγκέντρωση και την επιμέλεια των βασικών όρων της Βυζαντινής Μουσικολογίας, τους οποίους εκδίδει σε ένα αυτοτελές τευχίδιο. Όπως ο ίδιος σημειώνει σε μία από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου, οι διάφοροι ορισμοί που περιλαμβάνονται στο εν λόγω γλωσσάρι έχουν αλιευθεί από το παραπάνω μεταφρασμένο βιβλίο και οι όροι παρατίθενται στην αγγλική γλώσσα σε αλφαβητική σειρά.

Οι βυζαντινο-μουσικολογικοί όροι συνοδεύονται από την παράθεση του συγκεκριμένου τμήματος του αρχικού βιβλίου του Troelsgård, όπως τις περιγράφει ο συγγραφέας και όπου αυτές υπάρχουν. Η ορολογία που χρησιμοποιεί ο Troelsgård σε κάποιες περιπτώσεις είναι εμπνευσμένη από προηγουμένως εκδοθέντα συγγράμματα όπως των Willi Apel² και Max Haas³. Ενώ σε περιπτώσεις που οι ορισμοί παραλείπονται, συμπληρώνονται από τον Επιμελητή της Έκδοσης, με τη σχετική υπόδειξη.

Προτάσσονται δύο πίνακες: ο ένας αναφέρεται στις συντομογραφίες που θα συναντήσει ο αναγνώστης και ο δεύτερος περιλαμβάνει τα περιεχόμενα. Ακολουθεί το κυρίως μέρος του βιβλίου με τους όρους και την εξεξήγησή τους. Οι όροι αναγράφονται στα αγγλικά σε έντονους χαρακτήρες, ακολουθεί η ελληνική μετάφραση και έπειτα ο ορισμός στην ελληνική γλώσσα. Το ευσύνοπτο αλλά καθόλα χρηστικό και απαραίτητο αγγλοελληνικό γλωσσάρι αποτελείται από 95 σελίδες μικρών διαστάσεων (21 εκ. x 14 εκ.) που συμπυκνώνει τη διασαφήνιση πράγματι των κυριότερων όρων του βυζαντινομουσικολογικού επιστημονικού πεδίου.

Σε ορισμένες περιπτώσεις έναν γενικό όρο ακολουθούν με την εξεξήγησή τους κάποιες αν όχι όλες οι υποκατηγορίες του. Τέτοιοι γενικοί όροι είναι οι εξής:

- *Accent (τονισμός)* όπου ακολουθούν οι επεξηγήσεις των επιμέρους όρων: *dynamic accent I & II* όπου διαχωρίζεται η ερμηνεία του στην εφαρμογή

2. W. APEL *Gregorian Chant*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, 1990.

3. M. HAAS, “Modus als Skala – Modus Als Modelmelodie. Ein problem musikalischer Überlieferung in der Zeit vor den ersten notierten Quellen” στο J. RAASTED – C. TROELSGÅRD (Eds.), *Palaeobyzantine Notations: A Reconsideration of the Source Material*, Hernen, The Netherlands, Bredius Stiftung, 11-32.

των όρων σε γλώσσα και μουσική, *pitch accent, psalmodic accent, reverse pitch accent, secondary accent, sustained accent* και *text accent*.

- *Cadence* με τους υποόρους: *final cadence, full cadence, half cadence, leading-on cadence, main cadence, medial cadence, resting cadence*.
- *Chant* με τους υποόρους *ordinary chants, byzantine chant, neobyzantine chant, slavic chant*.
- *MeSi (Medial signatures)* με τους υποόρους *backwards-looking MeSi, forward-looking MeSi, retrospect MeSi*.
- *Mode* με τους υποόρους *authentic mode, middle mode, plagal*.
- *Music notation* με τους υποόρους *adiastematic notation, Chartres notation, Chrysanthine notation, Coislin notation, diastematic notation, ekphonic notation, exegetical notation, Hagiopolite notation, Kondakarian notation, Koukouzelean notation, Late Byzantine notation, lectionary notation, melodic notation, Middle Byzantine notation, neumatic notation, Palaebyzantine notations, Round notation, Sematic notation, Theta notation*.
- *Rite* με τους υποόρους *Byzantine rite, Cathedral rite, Monastic rite*.
- *Scale* με τους υποόρους *equally tempered scale, Chrysanthine scale*.
- *Musical signs* με τους υποόρους *cheironomic signs, confirmatory signs, great signs, group signs, hand signs, interval signs, phrasing signs, prolongational signs, red signs, rhythmic signs, subsidiary signs*.
- *Tetrachord* με τους υποόρους *conjunct tetrachords, disjunct tetrachords*.

Το βιβλίο εστιάζει επίσης στην παράθεση και στη σύντομη ανάλυση των βασικών όρων που άπτονται διαφόρων θεματικών της βυζαντινής μουσικής. Θεματικές όπως:

- Ιστορικού περιεχομένου (*Byzantine Empire & Byzantium, Byzantine Music, Three Teachers, descriptive, domestikos, Iconoclasm, prescriptive, New Method, Restoration of images/of Orthodoxy*),
- Μουσικού και χειμενικού τονισμού (*accent*),
- Μουσικής εκφοράς και τρόπου ερμηνείας (*antiphonally, cheironomy, choir, conjuncture, doche, vocal drone, dynamic quality, formula, metrophonia, rhythm, solmization*),
- Μουσικής ορθογραφίας (*accidentals, apechema, asmatic syllables, beautification, cadence, ornamenting*) και διαστηματικής θεώρησης (*bodies, spirits, chromaticism, diatonicism, helxis/melodic attraction, intonation, octoechos*),

- Γενών (*chromatic genre, diatonic genre, enharmonic genre, kalophonic/melismatic style/genre, neumatic style*) και επιμέρους ειδών της μελοποιίας (*apolytikion, automelon, chant genres, chant styles, chanted text, contrafactum, exaposteilarion, heirmos, idiomelon, kanon, kathisma, kontakion, kratema*),
- Εκκλησιαστικών ύμνων (*Akathist(os) Hymn(os), alleluarion, anthologies, asmatikon, canticle, Divine Liturgy, doxology, gradual psalms*) και σχετικών εγχειριδίων (*Oikematarion, Papadike, Parakletike, Pentekostarion, Sticherarion, Triodion*)
- Σημαντικών προσώπων της βυζαντινής μουσικής θεωρίας (*Chourmouzos Chartophylax, Chrysanthos of Madyta, Gabriel Hieromonachos, Gregorios Protopsaltes*), μελωδών (*Andrew of Crete, John of Damascus, Kosmas of Maiouma/of Jerusalem, Romanos the Melode*) και μελουργών (*composer, Ioannes Glykys, Ioannes Koukouzeles*).

Σημαντική είναι η συνεισφορά του εν λόγω γλωσσαρίου σε σημεία όπου ο Επιμελητής της Έκδοσης επιλέγει, όπως προαναφέρθηκε, να συμπεριλάβει όρους και ορισμούς, οι οποίοι δεν αναφέρονται ρητά στο βιβλίο του Troelsgård, υπονοούνται ενδεχομένως εμμέσως. Ωστόσο, ο Παπαδόπουλος, στηριζόμενος τόσο στην ευρεία χρήση τους στη Βυζαντινή Μουσικολογία όσο και στη γλωσσική διασαφήνιση και μουσική πληρότητα, αφιερώνει σε αυτούς τον ανάλογο χώρο. Το βιβλίο συμπληρώνεται με το Ευρετήριο Ελληνικών Όρων με αλφαβητική σειρά και τις Βιβλιογραφικές αναφορές.

Συμπερασματικά, το εν λόγω εγχείρημα αποτελεί σημαντική πρωτότυπη συμβολή στην ορολογία της βυζαντινής μουσικολογίας που καλύπτει ένα αισθητό κενό στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Ας μην ξεχνάμε ότι το επιστημονικό πεδίο της Βυζαντινής Μουσικολογίας προσελκύει συνεχώς το ερευνητικό ενδιαφέρον νέων μελετητών και σπουδαστών, όχι μόνο της εκκλησιαστικής μουσικής, αλλά και συναφών κλάδων. Μέσα από την διεπιστημονική προσέγγιση της εθνομουσικολογίας και της ιστορικής μουσικολογίας αρχικά αλλά και της ανθρωπολογίας, κοινωνιολογίας και λαογραφίας έπειτα, είναι δυνατή η ερμηνευτική, συγκριτική και κριτική προσέγγιση διαφόρων παραμέτρων που σχετίζονται με αυτήν. Ας αποτελέσει λοιπόν, αυτή η προσπάθεια του Γεράσιμου-Σοφοκλή Παπαδόπουλου, το έναυσμα για επέκταση της μετάφρασης στα ελληνικά σε παρόμοια οργανωμένη, ακριβή και εμπειριστατωμένη έκδοση και άλλων σπουδαίων και καθιερωμένων όρων του επιστημονικού πεδίου.

Καθίσταται δε και επιτακτική ανάγκη. Εξίσου χρηστική και διασαφηνιστική προς αυτήν την κατεύθυνση θα αποτελούσε και η ενασχόληση με τις ονομασίες των εκκλησιαστικών ύμνων από την ελληνική στην αγγλική γλώσσα όπου και εκεί εξακολουθεί να υπάρχει συχνά σύγχυση.

Τα δύο συγγράμματα εκδόθηκαν με πρωτοβουλία του «Εργαστηρίου Βυζαντινής Μουσικολογίας» του Τμήματος Μουσικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σε συνεργασία με τον εκδοτικό οίκο Faggoto σε δύο καλαίσθητες και φιλοκαλώς φροντισμένες εκδόσεις. Ας ευχηθούμε να υπάρξει και ανάλογη συνέχεια.

ΜΑΡΙΑ ΚΑΠΚΙΔΗ

Τμήμα Μουσικών Σπουδών/ Σχολή Μουσικών Σπουδών/
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων